

הרב ישראל דנדרוביץ

מח"ס 'הנחמדים מזהב', ערך

הערה בספר 'שפת אמת' על התורה

"כשם שאשה מסגלת לבעלה"

כתב רבינו השפת אמת (פרשת וישלח, תרמ"ד ד"ה במדרש):

"זה חלוי בעבודה לשמו יתברך ולא לגרמיהו. ולכן ביעקב דכתיב בחר לו כו' ישראל לסגולתו ואמר חז"ל כשם שאשה מסגלת לבעלה כן בני ישראל מסגלין מעשים טובים להשם יתברך ועושין מעשים לשמו יתברך בין בטובו בין בעקרו".

הרעיון אותו מבקש השפת אמת לומר הוא כך: בני ישראל עושים רצון אביהם שבשמים, מתוך כבוד טהורה של לשמה. אין הם מכוונים לתועלת עצמם - לגרמיהו, כי אם לשמו יתברך. ועל כך הוא מסמך את דברי חז"ל שכשם שאשה מסגלת (=אוצרת ושומרת) עבור בעלה ולא עבור עצמה - כך בני ישראל מסגלים את מעשיהם הטובים עבור הקב"ה.

אלא שציטוט זה שהביא השפת אמת בשם חז"ל נעלם ממני איה מקום כבודו ולא מצאתי כל מקור מפורש לעניין זה. עוד יותר מכך: זאת כן מצאתי בדברי חז"ל - התייחסות המוכה לחלוטין על מעשי האשה כלפי בעלה ככגון דא, בדיוק להיפך ממה שהביא השפת אמת.

הנה זה לשון חז"ל במכילתא דרבי ישמעאל (פרשת יתרו, בחודש, ב):

"רבי יהושע בן קרחא אומר: כדי שתבקע אוזן, כשם שהאשה מסגלת מאחר בעלה והבן מאחר אביו והעבד מאחר רבו והשפחה מאחר גבירתה, יכול אף אתם מסוגלין לי מאחרי, ת"ל כי לי כל הארץ". בפשטות כוונת המכילתא היא כך: האשה עושה את ההיסף מרצון בעלה; במסתרים היא נוגת מרצון בעלה ואוצרת אותו לעצמה. היה מקום לחשוב שמא אף בני ישראל עושים כמעשה האשה לבעלה - כבוד שלא!

וכך פירש בעל 'מגן אברהם' את דברי המכילתא בפירושו 'זית רענן' על אתר:

"פירוש: כשם שהאשה אוצרת ממון וגוננת לעצמה, כך אתם תהיו עושים דברים בסתר, תלמוד לומר 'כי לי כל הארץ' ואני יודע את הכל".

מפורש יוצא מכאן שהמכילתא מביאה את משל האשה ובעלה - כהיסף ממעשי בני ישראל והקב"ה.

שאלו השפת אמת מסמיך ומדמה אותם זה לזה!

כמובן שהבעיה היא יותר מהותית מעצם אי ההתאמה: הרי המשל במכילתא נבנה על מציאות פשוטה, זאת מהיות חז"ל הכירו את הדו-קיום בין איש לאשתו וידעו כי טבע ודרך הנשים לסגל מאחרי בעליהם, ולכן הם הסיקו מכך שבני ישראל מהווים את הניגוד לתופעה זו של האשה ובעלה, אם זו היא המציאות וכך הוא טבע הנשים, כיצד אימא יכול השפת אמת להציג מציאות הפוכה?

*

מצד שני יש בדברי חז"ל משל אחר על תופעת - טבע אחרת עליה הם מציגים שהיא מקבילה למעשיהם של בני ישראל עם הקב"ה - הדבורה, מסגלת ואוצרת לבעליה, בדומה לבני ישראל המסגלים לאביהם שבשמים.

וכך הוא לשון חז"ל במדרש דברים רבה (פרשת דברים, א):

"אמר רבי יהודה ב"ר סימון בשם רבי לוי מה הדבורה הזאת כל מה שהיא מסגלת מסגלת לבעליה כך כל מה שישאל מסגלין מצות ומעשים טובים הם מסגלים לאביהם שבשמים".

וכך כתב בפירוש עץ יוסף על אתר:

"מסגלת לבעליה, כלומר, שניתן בטבעה שתעמול לקבץ הדבש לבעליה אף שאין לה הנאה מזה רק להטיב לאחרים כן הם טבע נפשותיהם שעושים המצוות לשמה ורק לשם ה' ומאהבה לא לשם תועלת ושכר כי אם מאהבה גמורה".

לכאורה, לא היה לו לשפת אמת להביא את משל האשה והבעל כי אם להביא את דברי חז"ל במדרש על הדבורה והדבש - המשל המתאים ביותר לרעיון אותו הוא כותב.

*

אם נסכם את דברי חז"ל במכילתא ובמדרש יעלה בידינו כי הדבורה מצויה באופי מעוגד להאשה והבן, העבד והשפחה, שאלו הדבורה מסגלת לבעליה - כל הדבש אותו היא אוספת אין הוא אלא לצורך בעליה, ושאלו האשה והבן, העבד והשפחה, מסגלים 'מאחרי' הבעלים - הם אוספים לעצמם ולוקחים לרשותם מבלי רשות הבעלים.

ועל כך באה תמיהתנו על דברי השפת אמת אשר ארכביה אתרי ריכשי לכאורה: הוא בא להשוות את בני ישראל העושים את מעשיהם למען השי"ת אל אלו שמסגלים למען הבעלים, ועל כך הוא מביא את האשה כדוגמא לכך שהיא מסגלת לבעלה, בעוד שבמדרש נאמר כי אצל האשה המציאות היא הפוכה, שהיא מסגלת 'מאחרי' בעלה! כך שאלו היה השפ"א חפץ למצוא מקבילה אמיתית היה עליו להביא את הדבורה שהיא אכן מסגלת לבעליה.

והמעניין בכך הוא שאכן במקום אחר מצאנו את השפת אמת משתמש עם משל הדבורה המובא בדברי המדרש (פרשת דברים תרנ"ח ד"ה אה"ד):

"במדרש, נמשלו ישראל לדבורה כל מה שמסגלת מסגלת לבעליה כו'. כי הדבורה כל מה שאוכלת מתהפך בפיה לדבש. כן בני ישראל כל מה שמקבלין בעולם הזה הכל צריך להתהפך בפיהם לעשות מזה

תורה. זה כח פיהן של בני ישראל¹.

כך שהפליאה גוברת: מדוע כאן לא השתמש השפת אמת עם אותו משל הדבורה בו הוא עשה שימוש במקום אחר, ולשם מה הביא משל אחר – הוא משל האשה והבעל.

•

שוב מצאתי את השפת אמת מביא את משל האשה המסגלת לבעלה, כשבזו הפעם הוא כותב כן להראות בשם המכילתא. ואלו דבריו (פרשת בהר תר"ג ד"ה בענין):

"וזוה הוא כריתות ברית שבני ישראל כל עבודתם בעולם להעיד על הבורא ית"ש ולהעלות הכל אליו וכמ"ש במכילתא יתרו והייתם לי סגולה כשם שהאשה מסגלת אחר בעלה כו"ע"ש".

גם כאן באים דברי השפת אמת, כמו בקטע הראשון שציטטנו, במשמעות המשווה בין בני ישראל לאשה, שכשם שהאשה מסגלת לבעלה כך בני ישראל מסגלין להקב"ה. ואין אתנו יודע עדי מה, הן סבר שבמכילתא כתוב להיפך, הן ממה שמשמע שהמציאות היא להיפך, והן מכך שיכול היה להביא את משל הדבורה שהוא בודאי מתאים וראוי.

•

וכאשר פנית לבדוק את דברי המכילתא, שמא אמצא בה גרסאות שונות או פירושים אחרים, מצאתי כי הגאון רבי מ"מ כשר בספרו 'תורה שלמה' (שמות פרק יט אות טז) כתב על דברי המכילתא הללו: "מאמר יפה קשה להבין, וראיתי במפרשי המכילתא עשרה פירושים וכולם דחוקים, כן יש גרסאות שונות במכילתא. ויגעתי בכל הפירושים והגרסאות אשר הביא בספר 'תורה שלמה' שם ולא מצאתי פירוש שיהלום את כוונת דברי השפת אמת כראוי.

וזו בלבד הוא שהעליתי כי הגאון הנצי"ב מוואלוז'ין הציע פירוש חדש בדברי המכילתא, המבוסס על שינוי גרסה מהמסופיע לפנינו. וכך הוא כותב בספרו 'העמק דבר' (שמות יט ו):

"והיינו משמעות 'והייתם לי סגולה מכל העמים' שכל ההגהתכם תסגלו לי לשמי. ולזה הפירוש כן במכילתא: ריב"ק אומר כשם שהאשה מסגלת אחר בעלה והבן מאחר אביו והעבד מאחר רבו והשפחה מאחר גבורתה אף אתם מסגלין לי מאחרי שנאמר כי לי כל הארץ (כצ"ל). והכוונה כמו האשה והבן הסמוך על שלחן אביו ועבד ושפחה דכל מה שהם עושים ומרדוים הוא רק לטובת אדוניהם. ולא כמו שכיר שאין עושה לבעליו אלא במה ששכרו אבל מה שמרדוים מן הצד הוא לעצמו. מה שאין כן אשה ועבד ובן הסמוך על שולחן אביו דאפילו הרחוקה מן הצד אינם עושים לעצמם. כך כל מה שתעשו אפילו מה שהטבע נוהג לא הכל לשמי ולכבודי, וזהו 'מכל העמים' שבה תהיו משונים ונעלים מהם במה שתעשו לשמי".

הרי שהנצי"ב חידש גרסה בדברי המכילתא – כשם שהאשה מסגלת אחר בעלה כך בני ישראל מסגלים להקב"ה! (אגב, אם כבר משנים את הגרסה היה ראוי שלא לומר שהסיוגל נעשה 'אחר בעלה' אלא להפך שהוא נעשה 'לבעלה', ופשוט).

ודומני שצריך לומר בהסבר המכילתא אליבא דהנצי"ב שאין הכוונה למעשיהם בפועל של האשה והשפחה וכו' כי אם להגדרה ההלכתית של רכושם: כל מה שקנתה האשה או השפחה קנה בעלה, ולכן כל

זה שהיא מסגלת - הרי זה לבעלה, גם אם היא מסתירה זאת מכנה.

כי הלא המדרש כורך בכריכה אחת את האשה יחד עם הבן, העבד והשפחה, שהם כולם עושים את אותה פעולה כלפי הבעלים, ודחוק מאוד לומר שהעבד והשפחה מבקשים את תועלת הבעלים ומרצונם מסגלים בעבורם, ומשכן גם על האשה אין לומר כך. ודאי איפוא שלא התכוון הנצי"ב אלא לכך שהמציאות ההלכתית היא שכל רכוש האשה שיך לבעל, כך שעל כרחיה היא מסגלת עבורו, ואף בני ישראל מסגלים להקב"ה.

פירוש זה, המבוסס על שינוי הגירסא במכילתא, דחוק הוא מאוד כאשר עיני המעיין תחזינה. אולם זה האופן היחיד בו ניתן להסביר בדברי המכילתא כי הוא בא לזכות את בני ישראל והקב"ה להאשה ובעלה, ומשכן ייתכן מאוד כי על כוונתו נאמר שאף השפת אמת שיעה את הגירסא במכילתא כדברי הנצי"ב ואף פירש כדבריו, וצ"ע.